

Ebû Hanîfe'nin Hadis İlminde Zayıf Olduğu İddiasının Tahlili

Zekeriya GÜLER
SÜ İlähiyat Fakültesi

Giriş

Tarih boyunca İmam Ebû Hanîfe'nin (ö. 150/767), hadis ilmi ve hadisle amel konusunda en çok tenkit edilen imamlar arasında bulunduğu, onun hakkında *hadis ilminde sermayesi azdı, rivayet ettiği sahih hadis sayısı on, on yedi veya yirmi küsur kadardı, hadiste zayıf, yetim ve kötürüm idi* gibi ifadelerin kullanıldığı görülür.¹

Tarihçi İbn Sa'd (ö. 230/844), "Ebû Hanîfe hadiste zayıftır, o rey sahibi idi." derken,² muhaddis Nesâî (ö. 303/915), "Ebû Hanîfe hadiste kuvvetli değildir." (Ebû Hanîfe leyse bi'l-kaviyyi fi'l-hadîs)³ diyerek onun hakkında mahiyeti açıklanmayan mübhem bir cerh ifadesi kullanır.

İmam Ebû Hanîfe'yi en çok tenkit eden hadisçilerden birisi Ebû Ca'fer Muhammed el-Ukaylî (ö. 323/934) olmuştur. O, İmam Ebû Hanîfe aleyhinde söylenmiş ne kadar cerh ifadesi var ise onların hepsini sıralar. Verdiği altı sayfalık bilgi yığnında, İmam Ebû Hanîfe'nin lehinde söylenmiş tek bir müsbet ifadeye rastlanmaz. Eseri tahkik ederek neşreden Abdülmü'tî Emîn Kal'acî,⁴ Ukaylî'nin bu haline çok şaşırılmış ve tahammül edememiş olmalı ki, yazdığı on iki sayfalık reddiye ile onu insaf ve itidal çizgisine çağırır.

İbn Adî (ö. 365/975)⁵ de İmam Ebû Hanîfe'yi tenkit edenler arasındadır. O da neredeyse hep cerh ifadelerini nakleder ve sonunda şu değerlendirmeyi yapar:

"Ebû Hanîfe'nin *sâlih* hadisleri vardır. Onun rivâyet ettiklerinin ekseriyeti *galat*, metinlerinde, rical ve senedlerinde *tashifler* ve *ziyadelerden* oluşur. Ebû Hanîfe'nin rivâyet ettiklerinin ekseriyeti böyledir. Onun rivâyet ettiklerinin tamamında sadece on küsur hadisi sahih olmuştur (ve lem yesihha lehû fî cemûi mâ yervîhi illâ bid'ate aşera hadîsen). Ebû Hanîfe hadis rivâyet etmiştir. Ama herhalde o, üç yüz meşhur ve garip hadisten tercih etmiştir. Hepsi bu şekil ve görüntü üzeredir. Çünkü Ebû Hanîfe Ehl-i hadisten değildir. Hadiste bu görüntüye sahip olan kimseye Ehl-i hadis adı verilmez."⁶

¹ Onun hakkında kullanılan söz konusu ifadeler için bkz. İbn Adî, el-Kâmil, VIII, 235-246; Hatîb, Târîhu Bağdâd, XIII, 415-420.

² İbn Sa'd, et-Tabakât, VI, 368-369, VII, 321.

³ Nesâî, Ebû Abdîrrahman Ahmed, Kitâbu'd-Du'afâ ve'l-metrûkîn (thk. Mahmud İbrahim Zâyed), Beyrut 1986, s. 240; Hatîb, a.g.e., XIII, 421.

⁴ Ukaylî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Amr, Kitâbu'd-Du'afâ el-kebir (thk. Abdülmü'tî Emîn Kal'acî), IV, 268-285 dn.

⁵ İbn Adî, a.g.e., VIII, 235-246.

⁶ İbn Adî, a.g.e., VIII, 246

İbn Adî'nin, en-Nadr b. Şümeyl'in (ö. 204/819) "Ebû Hanîfe *metrûkü'l-hadîs* idi. O sika değildir"⁷ dediğini nakletmesi ve "İsl⁸ ile Ebû Hanîfe zayıflıkta eşittirler. Ne var ki İsl, zayıf olmakla birlikte hadisi *zabt* cihetinden Ebû Hanîfe'den daha iyi durumdadır."⁹ şeklinde verdiği bilgiden onun, İmam Ebû Hanîfe'yi cerh sebebinin yalnız *zabt* probleminden ibaret olmadığını düşündürür.

Endülüslü Zâhirî âlim İbn Hazm (ö. 456/1063),¹⁰ Ebû Hanîfe hakkında *hadîsi çok az* (ekallü'l-hadîs) tabirini kullanır. Yine fikhî bir münakaşa vesilesiyle İbn Hazm, "(Bu hususta) Ebû Hanîfe mazurdur, çünkü o eserleri/hadisleri bilmemektedir. Fakat Allah'a yemin ederim ki, şu bahtsızların bir mazereti yoktur"¹¹ der. Ne var ki o, şu değerlendirme de bulunmayı da ihmal edemez: "Ebû Hanîfe müçtehitir; isabet ettiklerinde iki, yanıldıklarında da bir ecir ve sevaba nâil olmuştur."¹²

Bu tebliğ metninde, İmam Ebû Hanîfe'nin hadis bilgisi, hadis ve sünnet karşısındaki tutumu, bazı hadisçilerin İmam Ebû Hanîfe'yi tenkit etmelerinin sebebi üzerinde durulacak ve değerlendirme yapılacaktır.

1. İmam Ebû Hanîfe'nin Hadis Bilgisi

Hanefî fikh âlimi es-Serahsî (ö. 490/1096), "(Hakkında söylenenin) aksine Ebû Hanîfe, asrının en iyi hadis âlimi idi. Fakat *zabtın* kemal şartına riâyet ettiğinden rivâyeti az olmuştur"¹³ tesbitinde bulunur.

İbn Haldûn (ö. 808/1405) da, *Mukaddime*'de ulûmu'l-hadîse tahsis ettiği bölümde şöyle der: "Hadis ilminin çok ve az olması itibariyle müçtehid imamlar arasında farklılık mevcuttur. Ebû Hanîfe (radiyallahu teâlâ anh), denilir ki, onun rivâyeti on yedi veya o kadar hadise ulaşır. Mâlik (rahimehullah), onun nezdinde *Muvatta'* kitabında olanlar ancak sahih/sabit olmuştur. Onun da miktarı nihayet üç yüz veya o kadardır. Ahmed b. Hanbel (rahimehullâhu teâlâ), *Müsned*'inde elli bin hadis vardır. Onlardan her biri için o hususta icthadlarının götürdüğü netice söz konusudur. Husumet ve taassup sahibi bazı

⁷ İbn Adî, a.g.e., VIII, 238. Ebû'l-Hasen en-Nadr b. Şümeyl el-Basrî el-Mervezî'nin 82 yaşında iken vefat ettiği kaydedilir (İbn Hacer, *Takrîbü't-tehziib*, s. 562). Zehebî'nin (bkz. *Mîzânü'l-i'tidâl*, IV, 258), onun hakkında "sikatün huccetün muhtecun bih fi's-sihâh" dedikten sonra "velev lâ enne'l-Ukayliyye zekerahû mâ zekertuhû" şeklinde bir değerlendirme yapması ilginçtir. Zehebî İbrahim b. Şemmâs'tan şu sözü de nakleder: "en-Nadr b. Şümeyl'i Vekî'a sordum. Derhal onun yüzü değişti ve kaşlarını kaldırdı. Sonra şöyle söyledi: İne lehû meşihaten şibh er-ridâ bih". Ebû İshak İbrahim b. Şemmâs el-Gâzî es-Semerkindî el-Bağdâdî (nezîlu Bağdâd) 221'de vefat etmiş sika bir âlimdir (bkz. İbn Hacer, a.g.e., s. 90).

⁸ Asel diyen de var. Zehebî (bkz. *Mîzânü'l-i'tidâl*, III, 66), Ahmed b. Hanbel, Buhârî, İbn Maîn ve İbn Adî'den naklen, İsl b. Süfyân'ın zayıf olduğunu zikreder.

⁹ İbn Adî, a.g.e., VIII, 245.

¹⁰ İbn Hazm, Ebû Muhammed Ali el-Endelüsî, *el-İhkâm fi usûli'l-ahkâm*, Mısır 1404, I, 258.

¹¹ İbn Hazm, el-Muhallâ (thk. Abdülgâffâr Süleyman el-Bündârî), VII, 130. İbn Hazm, Hanefîlerin, sahih veya mütevâtîr sünnetleri terkederek zayıf hadisle amel ettiklerini de ifâde eder (bkz. a.g.e., V, 393-394; VII, 386).

¹² İbn Hazm, *el-İhkâm*, I, 240.

¹³ Serahsî, *Usûl*, I, 350.

şahıslar, onlardan hadiste sermayesi az ve bundan dolayı da rivâyeti az olan kimselerin bulunduğunu ileri sürerek dedikodu yapmıştır. Halbuki, büyük imamlar hakkında bu nevi görüş ve düşünceye mahal yoktur. Çünkü şeriat, kitab ve sünnetten alınır. Hadis sermayesi az olan kimsenin, dini sahih asıllardan ve onun ahkâmını tebliğ eden sahibinden almak için hadis rivâyet etmesi ve bu uğurda üstün gayret göstermesi gerekir.”¹⁴

Daha sonra, müçtehit imamların, ulaştıkları halde bazı hadislerle amel etmemelerinin gerekçelerini izah eden İbn Haldûn, Ebû Hanîfe'nin hadis rivâyet ve tahammül şartlarını sıkı tuttuğundan rivâyetinin az olduğunu, onun kasden asla hadis rivâyetini terketmediğini, onun dışındaki cumhur muhaddislerin ise şartları geniş ve esnek tuttuklarından hadislerinin çok olduğunu ifade eder. Ayrıca o, mezhebinin itimada şâyan kabul edilip ciddîye alınmasının Ebû Hanîfe'nin hadis ilminde “kibâr-ı müctehidîn”den sayılması gerektiğinin göstergesi olduğunu da ifade eder.¹⁵

Kanaatimizce, İmam Ebû Hanîfe hakkında kullanılan *hadisi az* (kalîlül'-hadîs) tabiri, “hadis rivâyeti az” (kalîlül'-t-tahdîs)¹⁶ şeklinde anlaşılmalıdır. İmam Şâfiî hakkında da *hadîsi az* tabirinin kullanıldığı olmuştur¹⁷. Belirtmek gerekir ki, bundan, gerek İmam Ebû Hanîfe'nin ve gerekse İmam Şâfiî'nin hadis ilminde zayıf oldukları, fetvâ ve içtihatlarına mesnet teşkil eden hadislerin azlığı veya çok azlığı mânası çıkarılmamalıdır. Açıktır ki, hadis ilminde *tahammül* (öğrenim) faaliyeti ile *edâ* (öğretim) faaliyeti birbirinden farklı keyfiyet arz eder. *Tahammül* faslından sonra *edâ* sahibi olan, yani duyduğunu başkalarına nakletme vazifesini üstlenen *râvî* bir muhaddis, *hadîşçilik* konusunda, sadece *tahammül* sahibi olan bir muhaddis âlime nisbetle daha çok tanınmış olacaktır. Başkalarına hadis nakletme hususunda Ahmed b. Hanbel gibi bir misyona sahip olmadığı görülen Ebû Hanîfe'nin, bu yüzden yadırganmaması hatta bunun saygıyla karşılanması gerektiğini düşünüyoruz. Çünkü, meşhur cerh-ta'dîl âlimi Yahya b. Maîn'in (ö. 233/847) verdiği şu bilgiden onun, hadis rivâyet işinde gözettiği bir temel ilke öğreniyoruz:

¹⁴ İbn Haldûn, Mukaddime, Mısır 1311, s. 263.

¹⁵ Bu açıklamadan anlaşılıyor ki, gerek Ömer Nasûhi Bilmen, gerekse Vehbî Süleyman Gâvecî tarafından yapılan, “İbn Haldûn da Mukaddime'sinde, “İmâm-ı A'zam, hadislerin şurut-ı sıhhatinde teşeddüt göstermiş olduğu için onun yanında sahih olduğu sabit olan hadisler on yedir.” demiştir ki, bu, büyük bir hafvedir (sürçme ve hata). Bu söze aldanılmaması icap etmektedir.” (Bilmen, Hukuk-ı İslâmiyye ve Istılâhat-ı Fikhiyye Kâmûsu, I, 373. Krş. Vehbî Süleyman Gâvecî, Ebû Hanîfe en-Nu'mân, s. 208 (ve mâ kâlehû el-allâme İbnu Haldûn fî mukaddimeti târîhî min enne Ebâ Hanîfe li teşeddüdhî fî şürûti's-sıhhati lem yesihha indehû illâ seb'ate aşera hadîsen fe heftvetün mekşûfetün lâ yecüzü li ehadin en yağterra bihâ) şeklindeki değerlendirme, tâli bir kaynaktan nakletmek gibi gerekçesi ne olursa olsun hakikati yansıtmaz. Belirtildiği üzere İbn Haldûn, büyük imam ve müçtehit olarak tavsif ettiği Ebû Hanîfe hakkında kullanılmış söz konusu ifadeleri yadırgadığından onları tenkit eder.

¹⁶ Tânevî, Zafer Ahmed el-Usmânî, Kavâ'id fi ulûmi'l-hadîs (thk. Abdülfettah Ebû Gudde), Beyrut 1392, s. 386.

¹⁷ bkz. İbn Hacer, Tehzîbü't-tehzîb, VIII, 316; Tânevî, a.g.e., s. 385.

“Ebû Hanîfe sika idi. O, ancak hıfzettiği hadisi tahdis/rivayet ederdi, hıfzetmediği hadisi rivâyet etmezdi” (Kâne Ebû Hanîfe sikaten lâ yühaddisü bi'l-hadîsi illâ mâ yahfezu ve lâ yühaddisü bi mâ lâ yahfezu).¹⁸

İmam Ebû Hanîfe'nin, cerh ve ta'dil ilminde görüşünün nazar-ı itibara alındığı da bilinmektedir.¹⁹

Bu sebeple, İmam Ebû Hanîfe hakkında söylenen “hadisi çok az” veya “hadisleri bilmemektedir” gibi sözler mutlak mânada kabul edilemez. Çünkü geniş bir hadis ve sünnet bilgisi olmaksızın fıkıh ve içtihat faaliyetinde bulunmak mümkün değildir. Hadis ve sünnet, bir içtihat hareketi için olmazsa olmaz temel şart veya altyapı malzemesi durumundadır. İbn Hazm gibi müteşeddit bir muhaddisin de itiraf ettiği gibi, Ebû Hanîfe'nin *imam* ve *müçtehit* olduğu hususu, taassuptan uzak, kendini aşabilmiş insaflı âlimler tarafından ittifakla kabul edilmiş bir realitedir.

2. İmam Ebû Hanîfe'nin Hadis ve Sünnet Karşısındaki Tutumu

İmam Ebû Hanîfe'nin farklı zaman ve mekânlarda her hâlükârda sünnete olan bağlılığını hem teorik hem pratik çerçevede gösterdiği bilinir. “Hanefilerde zayıf hadis, rey ve kıyastan evlâdır.”²⁰ şeklinde formüle edilen kâide, bu bağlılığın bir tezahürü olmalıdır.

Ebû Hanîfe'nin meclisinde ilim Müzakeresi esnasında hadis okunduğunu gören Kûfeli biri ona “Bırakın şu hadisleri, Kitâbullâh'ı esas alın!” der. Bunun üzerine Ebû Hanîfe adamı sert bir dille azarlar ve ona şu sözleriyle tepki gösterir: “Eğer sünnet olmasaydı, hiçbirimiz Kur'ân'ı anlamazdık”²¹ (levle's-sünne mâ fehime ehadün minnâ el-Kur'ân). Yine onun, Basralı âlim Osman el-Bettî'ye hitaben yazdığı mektupta, öğrenilen ve insanlara öğretilen en faziletli bilginin sünnet olduğunu hatırlatarak kendisinin bu hususu ciddîye alması gerektiğini öğütlemesi²² dikkate şâyandır.

İmam Ebû Hanîfe'nin “Benim sözüme muhâlif bir hadis bulursanız, sözümlü bırakın ve hadisle amel edin.” talimâtında bulunduğu ifade edilir. Bu sözü nakleden İmam Rabbânî (ö. 1034/1624) şu değerlendirmeyi yapar: “Buradaki *hadis* ile, İmam Ebû Hanîfe'ye

¹⁸ Muhammed b. Sa'd el-Avfi'nin Yahyâ b. Maîn'den işittiği bu söz için bkz. Hatîb, a.g.e., XIII, 419; Mizzî, Tehzîbü'l-kemâl, XXIX, 424; İbn Hacer, Tehzîbü't-Tehzîb, X, 452.

¹⁹ Onun, sahanın otoriteleri tarafından ciddîye alındığını gösteren bir örnek için bkz. Yahyâ b. Maîn, Târîh, II, 76, III, 296; Tirmizî, Sünen, V, 741 (Ebû Yahyâ el-Himmâniyyü kâle: Semi'tü Ebâ Hanîfe yekûlû: Mâ raeytü ehaden ekzebe min Câbir el-Cu'fi ve lâ efdale min Atâ b. Ebî Rabâh); Sehâvî, el-İ'lân bi't-tevbîh limen zemme et-târîh, s. 339.

²⁰ İbn Hazm, el-Muhallâ, VII, 386; İbn Kayyim el-Cevziyye, İ'lâmu'l-muvakkî'n, I, 77; Zebîdî, Muhammed Muhammed Murtazâ. Ukûdu'l-cevâhir el-münîfe (thk. Vehbi Süleyman Gâveçî el-Elbânî), Beyrut 1406, I, 22.

²¹ Kâsımî, Kavâidü't-tahdîs, s. 307; Keşmîrî, Muhammed Enver, Feydu'l-Bârî alâ Sahîhi'l-Buhârî, Beyrut, ts., I, 229. Krş. Şa'rânî, Abdülvehhâb, Mîzân, Mısır 1304, s. 53, 60.

²² Risâletü Ebî Hanîfe ilâ Osman el-Bettî (Mustafa Öz tarafından tercüme edilen İmâm-ı A'zam'ın Beş Eseri içinde), s. 81 (Arapça metin, s. 69).

ulaşmayan hadisler kastedilir.”²³ Müçtehit imamların bazı hadislere vâkif olamamaları sebebiyle oluşan boşluğun bilâhare doldurularak gelişme kaydetmesi, tabîî bir süreç olarak görülmelidir. “Mezhep sahibinden rivâyet edilen bazı zayıf meseleler, mezhep içinde daha kuvvetli ve daha sağlam delillere bırakılır” diyen Muhammed Zâhid el-Kevserî (ö. 1371/ 1952),²⁴ bu noktaya işaret etmektedir.

İmam Ebû Hanîfe'nin, hadislerin bir kısmına muttali olamayışı veya muttali olduğu halde mânâ ve maksadını farklı anladığından te'vil cihetine gitmesi, kanaatimizce *mazeret* çerçevesinde düşünülmalıdır. Muhaddisler tarafından tenkit edilmesine rağmen, müçtehid imamların esas aldıkları bir hadisin güvenilir başka bir tarîkinin olabileceği ihtimal dâhilindedir. İbn Teymiyye'nin (ö. 728/1327) şu tesbiti bu konuya ışık tutmaktadır:

“Hadis mecmualarının derlenip toplanmasından önceki devrin müçtehit imamları, müteahhirîne nisbetle sünneti daha çok biliyorlardı. Çünkü onlar nezdinde sahih olan ve onlara ulaşan birçok hadis, bazan bize *mechûl* râviden veya *munkatı* bir isnâd ile ulaşabilmekte yahut bütünüyle ulaşamamaktadır.”²⁵

Bir müçtehidin Resûlullah'ın (s.a.v.) sünnetine bile bile muhalefet etmesi tasavvur bile edilemez.²⁶ Aksine Ebû Hanîfe dâhil bütün müçtehit imamlar sünnete muhalefetten Allah'a sığınmışlar ve “(ihticâca müsait) sahih hadis benim mezhebimdir”²⁷ ölçüsünü benimsemişlerdir.

İmam Ebû Hanîfe'den (ö. 150/767) otuz iki yıl sonra vefat eden İmam Ebû Yûsuf'un (ö. 182/804) ve otuz dokuz yıl sonra vefat eden Muhammed eş-Şeybânî'nin (ö. 189/804), farklı hadislerle karşılaşmak gibi bazı sebeplerle önceki görüşlerinden vazgeçerek hocaları Ebû Hanîfe'ye muhâlefet ettikleri bilinen bir husustur.²⁸ Kısmen de olsa, bu muhalefet veya tercih hareketinin, et-Tahâvî (ö. 321/933), İbnü'l-Hümâm (ö. 861/1456) gibi Hanefî fakihleri tarafından devam ettirildiği görülmüştür. Bu hareket, mezhebin içinde bir değer kazanmış ve mezhebin güncellenmesine ve zenginleşmesine katkı sağlamıştır.²⁹

Esasen bazı hadislerin müçtehit imamlara ulaşamama ihtimali sahabe devrine kadar uzanabilmektedir.³⁰ İdâri meşguliyetler, içtimâî hizmetler ve muhtelif geçim yolları

²³ Rabbânî, Ahmed el-Fârûkî, el-Mektûbât, İstanbul ts., I, 377.

²⁴ Kevserî, Muhammed Zâhid, Makâlât (nşr. Râtib Hâkimî), s. 164.

²⁵ İbn Teymiyye, Ref'u'l-melâm ani'l-eimmeti'l-a'lâm, Beyrut 1390, s. 24.

²⁶ bkz. Şâfiî, er-Risâle, s. 219; İbn Teymiyye, a.g.e., s. 10.

²⁷ Bu sözün anlam ve yorumu için bkz. İbn Abdilberr, el-İntikâ, s. 82; İbn Dakîkî'l-îd, İhkâmü'l-ahkâm şerhu Umdeti'l-Ahkâm, Beyrut, ts., I, 221; Aynî, Umdetü'l-kârî, III, 13; İbn Âbidîn, Reddül-muhtâr, I, 67-68; a.mlf., Resâil (Ukûdu resmî'l-müftî), I, 24.

²⁸ Gazzâlî (ö. 505/1111), İmam Ebû Yûsuf ile İmam Muhammed'in, mezhebin üçte ikisinde İmam Ebû Hanîfe'ye muhalefet ettiklerini söyler (bkz. Leknevî, en-Nâfiu'l-kebîr, s. 12). Bu tesbit, törpülenmeye muhtaç bir mübâlağayı düşündürse de bir hakikatin ifadesi olmalıdır.

²⁹ bkz. İbn Hacer, Tehzîbü't-Tehzîb, VIII, 316; Tânevî, Kavâid, s. 385.

³⁰ Konu hakkında bkz. Zekeriya Güler, Zâhirî Muhaddislerle Hanefî Fakihleri Arasındaki Münâkaşalar ve İhtilâf Sebepleri, Ankara 1997, s. 196-207.

yüzünden hadisin irad edildiği zaman, mekân ve vasatta Resûlullah (s.a.v.) ile birlikte bulunamama, dalgınlık veya unutkanlık hali gibi değişik sebeplerle farkına varılamayan bazı hadisler, hatta Kur'ân âyetleri, râşid halifeler için bile bahis konusu olmuştur.³¹ Onların, haberdar olamadıkları veya unuttukları malzemeler yüzünden bazen farklı fetvâ ve ictihadda buldukları, kendilerine yapılan uyarı ve hatırlatmadan sonra önceki fetvâ ve içtihatlarından vazgeçtikleri bilinmektedir.

Hadislerin tamamını ihâta imkânının olup olmadığı konusunun, hicrî ikinci ve üçüncü asırlarda yaşayan âlimlerin zihin dünyasını meşgul ettiği görülür. Onlardan İmam Şâfi (ö. 204/819), "Araplar nezdinde arap dilini bilmek, fakîhler nezdinde sünneti bilmek gibidir" şeklinde bir mukayese yaptıktan sonra fakîh ile sünnet arasındaki münasebeti şöyle anlatır:

"Bilmediği hadis olmayan ve sünnetlerin hepsini kendinde toplayan tek bir şahıs tanımıyoruz. Hadis bilen bütün âlimlerin ilmi cem edilecek olursa, o takdirde bütün sünnetleri ihâta etmiş olur. Âlimlerin her birinin hadis bilgisi dağınık olunca, o kimsenin farkına varamadığı hadisler olacak ve onun bilmediği hadisler başkalarının yanında bulunabilecektir. Onlar hadis ilminde birkaç tabakaya ayrılır: Onlardan bazıları, bir kısmı gözden kaçsa bile ekserisini bilmekte, bazıları da başkalarından daha az sayıda hadis bilmektedir."³²

İbn Teymiyye'nin (ö. 728/1327) şu tesbiti, İmam Şâfi'yi destekler: "Kim her sahih hadisin, imamlardan her birine veya belli bir imama ulaştığını kabul ederse, büyük ve çirkin bir hata yapmış olur."³³ Bu demektir ki, tek bir âlimin, hadislerin/sünnetlerin hepsini tam olarak ihâta etmesi imkân dâhilinde değildir.

Bu yüzden olacak ki, İmam Şâfi, Ahmed b. Hanbel'e (ö. 241/855) şu tenbihte bulunur: "Siz, sahih haberleri bizden daha iyi biliyorsunuz. Sahih bir haber olduğu zaman bana bildirin ki, onunla amel edeyim. O haber ister Kûfe, ister Basra ve isterse Şam kaynaklı olsun fark etmez."³⁴ Özellikle fıkıh ve içtihat konularında hocası durumunda olan İmam Şâfi'nin, öğrencisi Ahmed b. Hanbel'e bu tenbihte bulunması, hadis ve ona bağlı ilim dallarında ihtisaslaşmanın önemini vurguladığı kadar, müçtehit de olsa bir âlimin bütün hadislerle erişemeyeceğini göstermesi bakımından da dikkate şayan olmalıdır.

³¹ Ümmetin ilk neslinde imamlar arasında vuku bulan ihtilâf sebepleri arasında "haberini âlime ulaşmaması"nı sayan İbn Hazm'ın bu hususta verdiği misallerden birisi şudur: Ömer (r.a) minberde konuşma/hutbe esnasında kadınların mehirlerine (dört yüz dirhem gibi) bir tahdit getirmişti. Ancak (hutbe irâdından sonra) bir kadın Ömer'e Allah'ın şu sözünü hatırlattı: "Eğer bir zevcenin yerine başka bir zevce almak isterseniz, birincisine yüklerle (mehir) vermiş olsanız bile içinden bir şey almayın"(en-Nisâ 4/20). Bunun üzerine Ömer kendi sözünden vazgeçerek şöyle dedi: "Herkes senden daha fakîhtir ey Ömer! Kadın doğru söyledi, Emîru'l-mü'minîn ise hata etti" (bkz. el-İhkâm, I, 244-245).

³² Şâfi, er-Risâle (thk. Ahmed Muhammed Şâkir), Mısır 1358, s. 42-43.

³³ İbn Teymiyye, Ref'u'l-melâm, s. 23.

³⁴ İbn Abdilberr, el-İntikâ, s. 75; Dihlevî, el-İnsâf fi beyâni esbâbi'l-ihtilâf, s. 48.

3. Bazı Hadisçilerin İmam Ebû Hanîfe'yi Tenkit Etmelerinin Sebebi

İmam Ebû Hanîfe'ye yönelik tenkidlerin, ona duyulan öfke ve husumetin bariz sebepleri arasında, onun dikkat çeken insânî-ahlâkî vasıfları yanında, ilmî şahsiyetinin tam olarak anlaşılmasından doğan bir idrak probleminin yaşanması, gerekçesi ne olursa olsun bazı şahısların hasedine maruz kalması, mezhep taassubu ve ideolojik argümanların yol açtığı bir karşı tavrın alınması sayılabilir.

el-Fadl b. Mûsâ es-Sînânî el-Mervezî'nin,³⁵ İmam Ebû Hanîfe'yi tenkit edenler hakkında, "Ebû Hanîfe onlara hem akledecekleri hem de akletmeyecekleri ilim getirdi ve onlara hiçbir şey bırakmadı. Bu yüzden de ona haset ettiler"³⁶ şeklindeki değerlendirmesi, İmam Ebû Hanîfe'nin nassları tahlili seviyeli ilmi, müstakil fikri, güçlü muhakeme ve içtihat melekesi karşısında zayıf kalan bazı hadisçiler ve özellikle dirâyetten kopuk bir rivâyet anlayışı ile hareket eden mücerret râvilerin (şüyûh) sûizan ve haksız eleştirilerine hedef olduğunu gösterir.

İbn Hazm'ın, hakkında "fıkhu'l-hadîs konusunda onun gibisini asla bilmiyorum"³⁷ diyerek övgüde bulunduğu, *hâfizu'l-ğarb* ünvanıyla bilinen hemşehrisi ve kendisinden hadis rivayet ettiği hocası olan İbn Abdülberr (ö. 463/1070); Eyyûb es-Sahtiyânî, Şu'be b. el-Haccâc, Süfyân es-Sevrî, Süfyân b. Uyeyne, Sa'îd b. Arûbe, Hammâd b. Zeyd, Yahyâ b. Sa'îd el-Kattân, Abdullah b. el-Mübârek, İbn Cüreyc, Vekî', el-Fadl b. Mûsâ es-Sînânî, İmam Şâfiî, Abdürrezzâk b. Hemmâm gibi meşhur hadis âlimlerinin, Ebû Hanîfe hakkında sarfettikleri övgü ve takdir ifadelerine yer verdikten sonra onun, bazı hadisçilerin Ebû Hanîfe'yi tenkitte aşırı gittiklerini söyleyerek şu değerlendirmeyi yapması oldukça anlamlıdır:

"Bununla birlikte Ebû Hanîfe'ye, ince anlayış ve kavrayış çabukluğundan dolayı hased edilmiş idi" (ve kâne maa zâlike mahsûden li fehmihî ve fitnatih). Bu kitapta biz, onun durumundan haberdar olmak isteyenlere imkân veren bilgi ve malzemeleri övgüsüyle yergisiyle zikrediyoruz. Allah bizleri haset edenlerin şerrinden muhafaza buyursun. Âmîn Rabbe'l-âlemîn!"³⁸

³⁵ Zehebî, el-Fadl b. Mûsâ'nın tebe-i tâbiînden sika bir âlim olduğunu söyler (Mîzânü'l-i'tidâl, III, 360).

³⁶ İbn Abdülberr, a.g.e., s. 136. "Bağdat'ı merkez edinmiş olan Abbâsîlerin himaye ettikleri bu (Hanefî) ekolün en çok üzerinde durulan niteliği hür düşünceye yer vermesiydi. Böylece o, II/VIII ve III/IX. yüzyıllarda Ehl-i Hadis'in acı eleştirilerinin göзде hedefi oldu. Zira onlar hür düşünceyi şiddetle reddettiler" (Fazlurrahman, İslâm, s. 102) tarzındaki yorum da aynı gerekçeden yola çıkılarak yapılmış olmalıdır.

³⁷ Kettânî, er-Risâletü'l-mustatrafe, s. 113.

³⁸ İbn Abdülberr, a.g.e., s. 149. İmâm Ebû Hanîfe'yi cerh ve ta'dil edenler ve bunlar üzerine yapılan değerlendirmeler için bkz. İsmail Hakkı Ünal, İmam Ebû Hanîfe'nin Hadis Anlayışı ve Hanefî Mezhebinin Hadis Metodu, s. 219 vd., Ankara 1994.

Kûfeli sika zâhid Ebû Abdîrrahman Abdullah İbn Dâvûd el-Huraybî'nin (ö. 213/828), “Ebû Hanîfe hakkında insanlar hâsiddir, câhildir!” şeklindeki tesbiti de³⁹ aynı noktayı vurgulamaktadır.

Bilerek veya bilmeyerek İmam Ebû Hanîfe'ye yapılan bazı hatalı nisbetlerin de, onun töhmet altında tutularak tenkit edilmesinde rol oynadığı anlaşılmaktadır. Şu örnek bu noktayı aydınlatmaktadır:

“Şayet Resûlullah (s.a.v.) bana, ben de ona yetişseydim, O benim birçok görüşümü (esas) alırdı” (lev edrakenî Rasûlullâh sallallâhu aleyhi ve sellem ve edraktühû le ehaze bi kesîrin min kavli) sözü İmam Ebû Hanîfe'nin dilinden nakledilebilmiştir. Bu sözün ilk râvisi Yûsuf b. Esbât eş-Şeybânî'nin, cerh ve ta'dil otoriteleri tarafından pek ciddiye alınmadığı görülür.⁴⁰

Bahis konusu söz, Muhammed Zâhid el-Kevserî (ö. 1371/1952)⁴¹ tarafından tahlil ve tenkide tâbi tutulur. O, sözün râvisi için “Yûsuf'un hakkı gömülmektir, kitaplarını gömdüğü gibi!” dedikten sonra, İskenderiye müftüsü Muhammed b. Mahmud el-Cezâirî'nin hattıyla Dâru'l-kütüb el-Mısıryye'de (nr. 60) bulunan *Târîhu Bağdâd'ın* hâmişine düşülen şu notu nakleder:

“Yûsuf b. Esbât zayıftır, hafızası parlak değildir (seyyü'l-hıfz). Rivâyetin aslı şöyledir: el-Bettî bana yetişseydi, benim birçok sözümü (esas) alırdı” (lev edrakenî el-Bettiyyü le ehaze bi kesîrin min kavli). Râvi *el-Bettî*'yi *en-Nebî*'ye dönüştürerek (tashîf) mânâ ile rivâyet etmiş ve kötü yapmıştır”. Râvi Yûsuf b. Esbât'ın, aşırı taassup ve kötü hafızasıyla birlikte çoğu kez bilerek değil bilmeyerek *tashif* yaptığını ifade eden Kevserî, bilâhare *Nebî*'nin mânâ ile rivâyetten ötürü *Resûlullah* şeklini aldığı ve *sallallahu aleyhi ve sellem*'in de müstensih tarafından ziyade/idrac edildiğini zikreder. Söz konusu el-Bettî, Basralı âlim Osman b. Müslim el-Bettî (ö. 143/760)'dir.

Ayrıca Kevserî, el-Muvaffak el-Mekkî'nin *Menâkıbu Ebî Hanîfe* (II, 102) adlı eserinden, “Şayet el-Bettî bana yetişseydi, bir çok sözünü bırakırdı” (lev edrakenî el-Bettiyyü le terake kesîran min kavlihi) cümlesini el-Bettî'nin meclisine gidip gelen Yûsuf b. Hâlid es-Semtî yoluyla da naklederek sözü edilen tashif problemini destekler.

İmam Ebû Hanîfe'nin, bizzat el-Bettî'ye hitaben yazdığı mektupta, “Bil ki, bilip öğrendiğiniz ve insanlara öğreteceğiniz şeylerin en üstünü sünnettir. Sen de sünneti

³⁹ Mizzi, a.g.e., XXIX, 441; İbn Hacer, Tehzîbü't-Tehzîb, X, 451. Bahis konusu söz, “... bana göre onların en iyi durumunda olanı (yine de) câhil olandır” tarzında da geçer. el-Huraybî'nin şu mülâhazası da dikkat çekicidir: “Ehl-i İslâm'ın, Ebû Hanîfe için namazlarında Allah'a duâ etmeleri vâcib olur” (Mizzi, a.g.e., XXIX, 432).

⁴⁰ Zehebî, zâhid ve vâiz olarak tanıttığı Yûsuf b. Esbât eş-Şeybânî hakkında şu bilgileri verir: “Yahya b. Maîn onun sika olduğunu, Ebû Hâtim onunla ihticac edilmeyeceğini, Buhârî de onun kendi kitaplarını gömmüş olduğundan gereği gibi hadislerini getiremediğini/rivâyet edemediğini ifade etmiştir” (Mizânü'l-i'tidâl, IV, 462).

⁴¹ Te'nîbü'l-Hatîb, s. 149-151, 174-176.

öğrenmeleri gereken sünnet ehlini tanımalısın!”⁴² tarzındaki talimatı da bu değerlendirmeyi desteklemelidir.

Gerçekten de, kaynak hiyerarşisi ve içtihat usûlünü şu nezih sözleriyle ortaya koyan İmam Ebû Hanîfe'nin, üslûp ve muhteva itibarıyla bahis konusu sözü sarf etmesine imkân tanımamalıdır:

“Resûlullah'tan (s.a.v.) bize gelen hadisleri (esas) alırız; onların başımızın gözümüzün üstünde yeri vardır. Onun ashâbından gelen (söz ve fetvâlarından) tercih ettiklerimizi alırız ama onların sözlerinden dışarı da çıkmayız. Tâbiünden gelen (söz ve fetvâlar karşısında hareket noktamız) ise, onlar da ricâl biz de ricâliz; onlar nasıl içtihat ettilerse biz de ictihat ederiz.”⁴³

Netice itibarıyla İmam Ebû Hanîfe, hadis ilminde zayıf olduğuna dair hakkında söylenen sözleri ve kendisine yöneltilen tenkitleri hak etmemektedir. Onun, fetvâ ve içtihatlarına mesnet teşkil edecek şekilde kullandığı hadislerin sayısı hayli fazladır. Farkına vardığı halde esas almadığı veya kendisine ulaşmadığından amel konusu yapmadığı hadisler hususunda İmam Ebû Hanîfe mazur addedilmelidir. Daha önce belirtildiği gibi, İmam Ebû Hanîfe'nin dikkat çeken insânî-ahlâkî vasıfları yanında, onun ilmî şahsiyetinin tam olarak anlaşılabilmesinden doğan bir idrak probleminin yaşanması, gerekçesi ne olursa olsun bazı şahısların hasedine maruz kalması, mezhep taassubu ve ideolojik yaklaşımların yol açtığı karşı tavrın alınmasını ona duyulan öfke ve husumetin bariz sebepleri arasında saymak mümkün görünmektedir.

Hüseyin ALGÜL
UÜ İlahiyat Fakültesi

Zekeriya hocamızdan İmam Ebû Hanîfe'nin hadis ilminde zayıf olduğu iddiasının tahlili konusunda dolu bir tebliğ dinledik. Kendisine teşekkür ediyoruz. Arkadaşlarımız birbirine benzer konularda farklı şeyler söylemenin zorluğunu yaşıyorlar ama başarılı da oldular. Ayrıca Müzakereci arkadaşlarımız kendilerine ulaşan metin üzerinden eleştirilerini yapacakları için burada özetlemenin fazla bir sakıncası olmuyor. Eksik kalan kısımlar kanaatimce Müzakereci tarafından dinleyiciye yansıtılabiliyor.

Şimdi birinci konuşmanın Müzakeresinin yapılması için Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nden Hayati Yılmaz Beye sözü veriyorum.

⁴² Risâletü Ebî Hanîfe ilâ Osman el-Bettî, s. 81 (Arapça metin, s. 69).

⁴³ Yahyâ b. Maîn, Târîh, II, 608; İbn Abdilberr, el-İntikâ, s. 144.

Müzakere

Hayati YILMAZ
SAÜ İlähiyat Fakültesi

Sayın Başkan, değerli dinleyenler, hepinizi saygılarımla selâmlıyorum...

Zekeriya Güler Beyin “İmam Ebû Hanîfe’nin Hadis İlminde Zayıf Olduğu İddiasının Tahlili” konulu tebliğini büyük bir zevkle dinledik. Böylesine önemli bir konuyu bu kısa süre içerisinde bizlere sunacak kadar yoğun bir mesainin ürünü olduğu açıkça anlaşılan tebliği için Sayın Güler’i tebrik ediyor, teşekkürlerimi sunuyorum.

Biz bu Müzakeremizde, tebliğin akışı içinde bazı konuları yeri geldiğinde değerlendirecek, daha çok katkı olabileceğini düşündüğümüz hususlar üzerinde duracağız. Tebliğin başlığından da anlaşılacağı üzere Zekeriya Bey, çokça gündeme getirilen bir iddianın “tahlili”ni yapmayı amaçlamıştır. Bunu da, meseleyi bir “giriş” ile üç “başlık” halinde ele alarak yapmayı uygun görmüştür. Giriş’te, Ebû Hanîfe hakkında sözü edilen iddiayı dile getiren bazı âlimlerden görüşler nakledilerek öncelikle konu ortaya konmaya çalışılmıştır. Ancak, Sayın Güler’in gerek burada Ukaylî’nin eserinde naklettiği bilgileri “bilgi yığını” diye nitelemesini, gerekse bir dipnotta Gazzâlî’nin bir sözünü değerlendirirken kullandığı “törpülenmeye muhtaç” ifadesini, yazarın nezih üslûbunu Ebû Hanîfe lehine bozan iki nokta olarak görüyoruz. Değilse, hem Abdülmü’tî Emin Kal’aci tarafından, tabiri câizse “*ukalalıkla*”¹ suçlanan Ukaylî, hem de Gazzâlî başka zamanlarda kendilerinden sıkça istifade ettiğimiz değerli âlimlerimiz arasındadırlar.

“Ebû Hanîfe’nin Hadis ve Sünnet Karşısındaki Tutumu” başlığında onun ilke olarak sünneti önceliğini, hatta -İsmail Hakkı Ünal Beyin ifadesiyle- “tam da kıyasın yeri” denebilecek bazı meselelerde bile rivayete göre hüküm verdiğini gösteren argümanlara yer verilmiştir. (ki bu konu daha önce bu sempozyumun bir tebliği olarak takdim edilmişti.)

Sayın Güler, tebliğinin son başlığında tebliğin asıl konusunu ele almaya çalışmıştır. Burada, yerinde bir yaklaşım sergileyerek muhaddislerin Ebû Hanîfe’yi hangi hususlarda ve nasıl eleştirdikleri üzerinde durmamış, -ki bu konu da bundan önceki oturumda sunulan son iki tebliğde tartışılmıştı- doğrudan bu eleştirilerin arka plânını irdelemeye geçmiştir. Her ne kadar kendileri konuyu başlıklar halinde vermeyi tercih etmemişse de, biz bunların iki “sanal” başlıkla sınırlandırıldığını görüyoruz. Buna göre bazı hadisçilerin Ebû Hanîfe’ye yönelik eleştirileri, ya ona karşı besledikleri “hasetten” kaynaklanmıştır, ya

---

¹ Ukaylî’nin isminin çağrıştırdığı bu kelimeyi kullanırken, “Senin hiç aklın yok mu ey Ukaylî” diyen Zehebî’den destek alınmıştır. Ukaylî’nin cerh konusundaki aşırılıkları hakkında derli toplu bir değerlendirme ve Zehebî’nin sözleri için bkz. Leknevî, M. Abdülhayy, er-Ref’ ve’t-tekmil fi’l-cerh ve’t-ta’dil, Beyrut 1987, s. 405-409.

da Ebû Hanîfe'ye “nispet edilen bazı sözler” onun hakkında birtakım olumsuz düşüncelerin geliştirilmesine yol açmıştır.

Sayın Güler'in bu söylediklerine katılıyoruz. Ancak, eleştiri sebebi olarak sadece bu iki husus üzerinde durulmasının yetersiz olduğu kanaatindeyiz. Bazı noktaların daha net vurgulanması, diğer bazı noktaların da yukarıda sözü edilen iki hususa ilâve edilmesi gerektiğini düşünüyoruz.

Meselâ, Ebû Hanîfe'nin hadis bilgisinden bahsedilirken, Zehebî'nin ona *Tezkiretü'l-huffâz*'ında yer vermesinin önemine dikkat çekilebilir. Yani Zehebî'ye göre Ebû Hanîfe hadiste “hâfız”dır. Yine Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*'da, Ebû Hanîfe'nin kendi ağzından ifade edilen ve neredeyse Temel İslâm Bilimleri Bölümünün bütün Anabilim Dallarını sayarak bunlar arasından niçin fikhî tercih ettiğini açıklayan bir rivayeti değerlendirirken, rivayetin uydurma olduğuna, Ebû Hanîfe'nin aynı rivayette hadis ilmi hakkında söylediği iddia edilen sözlerini delil göstermektedir. *Mizânü'l-i'tidâl*'deki probleme ise daha önce Sayın Mustafa Ertürk değinmişti. Benim bu meseleyle ilgili olarak aklıma gelen bir ihtimal, *Mizân*'da Ebû Hanîfe'nin tercemesinin bulunduğu bölümden onun hakkındaki ta'dil ifadelerinin sonradan silinmiş/yazılmamış olabileceğidir. Çünkü Zehebî mukaddimesinde bu büyük imamları eserine alabileceğinden söz etmektedir. Ebû Gudde'nin bazı nüshalarda Ebû Hanîfe'nin tercemesinin bulunmadığını, dolayısıyla bunun esere başkaları tarafından ilâve edildiğini söylemesi, Zehebî'nin *Mizân* mukaddimesiyle uyuşmamaktadır. Yani, -en azından bu ta'dil cümlelerinin tam olarak bulunduğu yeni bir nüsha bulununcaya kadar- Zehebî İmâm-ı A'zam'ı eserine almıştır, ancak onun hadis ilmindeki yerini ifade eden ta'dil cümleleri sonradan çıkarılmıştır, denebilir.

Zekeriya Bey'in, Ebû Hanîfe hakkında söylenen “*kalîlü'l-hadîs*” ifadesinin “*kalîlü't-tahdîs*” şeklinde anlaşılması gerektiği görüşüne katılıyoruz ve hatta bunun üzerinde daha fazla durulması kanaatindeyiz. Şu açık ve net olarak söylenmelidir: Hadis bilmek ayrı şeydir, hadis rivayet etmek ayrı şeydir. Bu ikisinin arası ayrılmazsa eğer, meselâ, çocukluk arkadaşı Hz. Muhammed'in peygamberliğini ilân ettiği ilk günden, irtihaline kadar yanından hiç ayrılmayan, hatta mağaradaki “iki kişiden biri” olan Hz. Ebû Bekir'in sünnet/hadis bilgisini, rivayet ettiği 142 adet hadisle sınırlandırmak gibi bir açmaza düşülecektir. Diğer bazı büyük sahabîlerin de aynı durumda olduklarını söylemeye gerek yoktur. Benzer bir şekilde aynı tabirin (kalîlü'l-hadîs) İmam Şâfiî hakkında da kullanılmasının bir anlam ifade etmesi, Sayın Güler'in de belirttiği gibi bu yorumun kabul edilmesine bağlıdır.

Tebliğ sahibinin eleştirilerin sebebi olarak, haset ve yanlış nisbetler diye ikiye indirgeyebileceğimiz tahlilinin de başka bazı hususlarla tamamlanması gerektiğini düşünüyoruz. Bu iki noktaya, meselâ mezhep taassubu, cerh âlimleri adına uydurulan sözler, muhaddisler arasında oldukça sıkı olan hoca-talebe ilişkileri, Ehl-i rey'den olma

genellemesi gibi diğer gerekçelerin de, örneklendirilerek ilâve edilmesi, yapılan eleştirilerin yer aldığı yelpazeyi göstermesi açısından sanırız faydalı olacaktır.

Bu arada bir başka konuya da dikkatleri çekmek istiyoruz. Ebû Hanîfe'nin az hadis bildiği iddia edilirken kullanılan 17 sayısının açıklığa kavuşturulması gerekmektedir. Sanki bir gizem varmış gibi bu 17 sayısı Ebû Hanîfe'nin etrafında çok dolaş(tırıl)maktadır. Bazılarında farklı rivayetler de bulunmakla birlikte, buna göre:

Ebû Hanîfe'nin rivayet ettiği hadis sayısı 17'dir.

Sahih kabul ettiği hadis sayısı 17'dir.

Görüştüğü sahabî sayısı 17'dir.

Buhârî'nin onu eleştirdiği noktaların sayısı 17'dir.

Ebû Hanîfe'nin haber-i vâhidi kabul şartlarının sayısı 17'dir.

Hanefî mezhebi içi içtihatlar hiyerarşisinde, Ebû Hanîfe yerine İmam Züfer'in görüşünün kabul edildiği mesele sayısı 17'dir.

Hatta Ebû Hanîfe müsnedleri 17 kadardır.

Bu 17'lerden son beşinin bir "tesadüf" olması kuvvetle muhtemeldir. Ancak ilk ikisinin bir izahı yapılmalıdır. Eğer rivayet ettiği hadis sayısı 17 kadar ise, bunun onun hadis bilgisini göstermeyeceği açıktır. Ama sahih kabul ettiği hadisler 17 civarında ise bu, hiç şüphesiz ortada çok ciddi sorunların olduğu anlamına gelecektir.

Sayın Zekeriye Güler Beye, bu güzel ve faydalı tebliği ile bizleri bilgilendirdiği için tekrar teşekkürlerimi arz ediyorum. Son olarak, açış konuşmasında Sayın Yunus Vehbi Yavuz hocamızın Bursalı ilân ettiği ve Bağdat treniyle şu içinde bulunduğumuz Mudanya İstasyonu'na getirdiği Büyük İmam Ebû Hanîfe'yi hürmetle anıyor, sizlere de saygı ve selâmlarımı sunuyorum.

Hüseyin ALGÜL
UÜ ilâhiyat Fakültesi

Hayati Yılmaz Beye tebliğe sunduğu başarılı Müzakeresinden ve katkılarından dolayı teşekkür ediyoruz. Hiç zaman kaybetmeksizin, UÜ ilâhiyat Fakültemizde görevli bulunan ve bu sempozyumun baştan sona hazırlanıp yürütülmesinde de çok emeği geçen İbrahim Hatiboğlu Beye sözü vermeden önce birkaç dakika Müzakereyi değerlendirmek üzere Zekeriya Güler Beye sözü veriyorum.

Cevap

Zekeriya GÜLER
SÜ İlahiyat Fakültesi

Ben de değerli meslekdaşım Hayati Yılmaz Beyin değerli katkılarından dolayı teşekkür ediyorum. Yalnız bir noktaya tavzih getirmek istiyorum, o da şu: Yanlış anlamadıysam, Ukaylî'nin "ukalâlıkla suçlanması" şeklinde bir ifade geçti. Ukalâlık tabiri herhalde yorum olarak burada nakl edilen. Tebliğimde böyle bir ifade geçmiyor. Yanılmadan Allah'a sığınırım. Ukaylî gibi bir âlimden de gerçekten de istifade ediyoruz. Ne var ki her âlim hata yapabilir. Müçtehit de olsa bizim temel prensiplerimizden bir tanesi "*el-müctehidu kad yuhtiu ve kad yusbu*" şeklinde formüle edilir. İmâm-ı Ali, Efendimizin kabrini ziyaret etmişler bir vesile ile. Orada şu tarihî sözü söylemiştir: "*küllü insanin yü'hazü min kelimihî ve yüraddü illâ sâhibe haze'l-kabr*" Rasul-i Ekrem sadece masumdur. Herkesin sözü alınabilir de, reddedilebilir de. Yalnız Ukaylî'nin Ebû Hanîfe hakkında gerçekten müfrit bir husumet beslediği... maalesef bunu üzülererek söylüyorum. Çünkü Ebû Hanîfe'nin lehine söylenmiş tek bir cümleye yer vermez. Onu için bilgi yığını tabirini kullanmak durumunda kaldım. Ama ukalâlık tabiri burada geçmiyor.

(Hayati Yılmaz: Hocam sanırım yanlış anlaşıldım. Ben muhakkik Kal'acî'den hareketle o tabiri kullanmıştım!)

Bir de Hayati Beyin çok güzel temas ettiği gibi Zehebi'nin gerçekten önemli ifadeleri var. *Tezkire*'yi o noktada göstermemiştim. Hatta *Menakibu'l-İmam Ebî Hanîfe ve Sahibeyhi* şeklinde bir risalesi de var. Orada baştan sona İmâm-ı A'zam'ın faziletlerinden bahseder. Onlara da doğrusu Hayati Beyin işaret ettiği gibi yer verilmesi daha da uygun olurdu.

On yedi rakamın gizemi meselesi: Aslında burada bir tahrip olsaydı, yani tarih boyunca bütün aleyhte konuşanlar hep 17 rakamının üzerinde dursaydılar, dediğiniz gibi üzerinde durmaya değerdi. Fakat 20 küsür tabirini kullananlar da var. Meselâ Ukaylî, İmâdî'de de var aynı fikirler. Onlar da 10 rakamının üzerinde duruyorlar. Yani 17 rakamı, çok az kaynakta geçmektedir. Dolayısıyla orada inhisarcı bir tutum göremiyoruz. Ama bununla beraber, dediğimiz gibi, 15 mûsned, 17 mûsned sayıldığı gibi, daha başka vesilelerle de 17 rakamı üzerinde belki durulabilir. Teşekkür ediyorum.

Hüseyin ALGÜL
UÜ İlahiyat Fakültesi

Biz teşekkür ediyoruz. Az önce takdim etmiştim. Zaman kazanmak için hemen İbrahim Beye sözü veriyoruz. Kendisinin "Hanefî Usûlünün Genel Hadis Usûlüne Katkısı Üzerine" başlıklı tebliğini dinliyoruz. Cemal hocam da az önceki oturumda birkaç kere açıklamada

bulunmuşlardı. Konular gerçekten birbirini tamamlayıcı nitelikte devam ediyor. Buyurun hocam.